

Tartu Ülikool

INIMESE FÜSIOLOOGIA

Peet-Henn Kingisepp

Seitsmes trükk

Tartu 2017

Tartu Ülikool
Füsioloogia Instituut

© AS Atlex ja autor
Esmatrükk: 2000
Kordustrükk: 2001, 2003, 2006, 2009, 2013, 2017

Tehniline toimetaja ja küljendaja AAVO LANG

AS Atlex
Kivi 23
51009 Tartu
Tel 734 9099
Faks 734 8915
e-post: atlex@atlex.ee
www.atlex.ee

ISBN 9985-9669-5-3

SAATEKS

Käesolev õppevahend on mõeldud Tartu Ülikooli arstiteaduskonna proviisoriõppe ja hambaarstiteaduse eriala ning sotsiaalteaduskonna psühholoogia ja eripedagoogika osakonna üliõpilastele. Samuti võivad saada siit tarvilikke teadmisi füüsika-keemiateaduskonna meditsiinifüüsika ja meditsiinitehnika ning avatud ülikooli üliõpilased, kelle õppekavades on füsioloogiakursus väiksema mahuga kui arstiteaduskonna arstiteaduse osakonnas. Kasulikuks võib väljaanne osutada ka nendele, kes õpivad füsioloogiat tervishoiu kõrgkoolides.

Füsioloogia on õpetus elusorganismide talitlusest ja nende seostest ümbritseva keskkonnaga. Talitlust ei saa mõista ilma organismide ehitust uuriva õpetuse – **anatomia** – aluseid teadmata. Seepärast eeldab ka järgnev füsioloogia põhitõdede käsitlus lugejalt inimkeha ehituse tundmist.

"Inimese füsioloogia" kuus esimest trükki (Atlex, Tartu, 2000, 2001, 2003, 2006, 2009, 2013) on praeguseks müügilt lõppenud. Käesolev on niisiis selle väljaande seitsmes trükk. Õppevahendi üldine ülesehitus ja formaat on jäänud samaks. Varasemaga võrreldes on lisatud materjali sisekeskkonna ja organismi funktsioonide reguleerimise kohta, on täiendatud vere, hingamise ja seedimise füsioloogia peatükke, pikendatud teadlaste nimekirja ja lisatud joonised 1, 2, 3, 20 ja 33.

Õppevahendi koostamisel ja jooniste valikul abiks olnud kirjanduse ning täiendava lugemisvara loetelu on toodud väljaande

lõpus. Olulisemad terminid ja mõisted on esile tõstetud poolpaksu kirjaga, võõrkeelsed terminid on esitatud kursiivis. Mõõtühikutena on esikohal SI-süsteem.

Käsikirja viimistlemisel ja trükikorda seadmisel osutatud tehnilise ning sisulise abi eest avaldan tänu Aavo Langile ja teistele kolleegidele TÜ füsioloogia instituudist, kes ühel või teisel viisil õppevahendi täiendamisele kaasa aitasid. Jooniste arvutivariandid tegid arvutigraafikud Alice Stokmann ja Anne Must, keda tänan meeldiva koostöö eest.

Peet-Henn Kingisepp

SISUKORD

SISSEJUHATUS	13
ORGANISMI SISEKESKKOND JA FUNKTSIOONIDE REGU- LEERIMINE	17
Sisekeskkonna mõiste ja homöostaas	17
Organismi funktsioonide reguleerimine, refleksikaar ja reguleerimiskontuur	18
VERI	23
Vere ülesanded	23
Transpordifunktsioon	23
Kaitsefunktsioon	23
Sisekeskkonna suhtelise püsivuse säilitamine	23
Vere hulk, koostis ja maht	24
Vereplasma, selle koostis ja füüsikalise-keemilised omadused	24
Vereplasma valgud, nende fraktsioonid ja hulk	25
Vereplasma valkude ülesanded	26
Vereplasma madalmolekulaarsed ained	27
Vere puhversüsteemid	28
Verelibled e vererakud e hemotsüüdid	29
Erütrotsüüdid	29
Leukotsüüdid	31
T- ja B-lümfotsüüdid	31
Trombotsüüdid	32
Vere hüübimine	32
Veregrupid	36
ABO-süsteem	36

Vereülekanne e hemotransfusioon	37
Veregruppide määramine	38
Reesusüsteem	39
Vereloom e hemopoees	40
SÜDAME TALITLUS	43
Südame erutustekke- ja erutusjuhtesüsteem	43
Elektrokardiogramm	46
Vere liikumine südames. Südamsükkel	47
Kodade tsükkel	47
Vatsakeste tsükkel	48
Südametoonid	50
Südame poolt tehtav töö	51
Südametegevuse regulatsioon	53
VERESONKONNA TALITLUS	59
Vere liikumine veresoones	59
Vere voolamise üldised seaduspärasused	59
Vererõhk	62
Vererõhu regulatsioon	64
Arteripulss	66
Veenipulss	66
Vererõhu mõõtmine	68
Veresoonte jaotus funktsiooni järgi	70
Ainete vahetus vere ja kudede vahel	72
LÜMF JA LÜMFIVOOL	75
HINGAMISELUNDITE TALITLUS	77
Enamkasutatavad sümbolid hingamisfüsioloogias	78

Daltoni seadus ja gaasi osarõhu arvutamine gaasisegus	79
Henry seadus	79
Grahami seadus	80
Boyle'i seadus	80
Dondersi mudeli skeem hingamismehaanika iseloomustamiseks	80
Gaasivahetus kopsudes, kopsude ventilatsioon	83
Kopsude üld- ja alveolaarventilatsioon. Surnud ruumid	85
Kopsude mahud ja mahtuvused	89
Hingamisgaaside difusioon	91
Alveolaarventilatsiooni ja kopsude verevoolutuse suhe	93
Hapniku transport verega	94
Süsinikdioksiidi transport verega	99
Hingamisgaaside vahetus kudedes	102
Hingamise regulatsioon	103
Hingamise muutused füüsilise töö ajal	104
Hingamine merepinnal olevast õhurõhust madalama ja kõrgema rõhu juures	105
 AINE- JA ENERGIAVAHETUS	 108
Toitainete bioloogiline oksüdatsioon	108
Süivesikute, lipiidide ja valkude bioloogilise oksüdatsiooni reaktsioonid	109
Ainevahetuse määramise meetodid	113
Põhiainevahetuse mõiste	115
Valkude ainevahetus	116
Lipiidide ainevahetus	118
Süivesikute ainevahetus	119
Lipiidide ja süivesikute ainevahetuse regulatsioon	120
Mineraalainete ainevahetus	121

Veetasakaal	123
TERMOREGULATSIOON. SOOJUSTASAKAAL	125
Soojusteke	125
Soojuse äraandmine	126
Energiakulu erinevate elukutsete puhul	128
SEEDEELUNDITE TALITLUS	131
Seedimine suus	131
Neelamine	132
Seedimine maos	132
Seedimine peensooles	135
Maksa osa seedimises	138
Seedimine tühi- ja niudesooles	140
Seedimine jämesooles	143
Kokkuvõtlikult toitainete lõhustamisest ja imendumisest	144
Seedeelundite talitluse regulatsioon	149
Seedeelundite talitluse uurimine	150
ERITUSELUNDITE TALITLUS	155
Uriini moodustumine	156
Neerude talitluse regulatsioon	161
Uriini hulk ja koostis. Urineerimine	164
NÄRVIKOE TALITLUS	167
Membraani puhkepotentsiaal	168
Membraani tegevus- e aktsioonipotentsiaal	171
Erutuvuse muutused erutuse ajal	173
Erutuse levik närvis	175
Närvikiudude jaotus	176

Erutuse ülekanne sünap sis. Sünap si ehitus	177
Erutuse ülekanne keemilises sünap sis	177
Erutuse ülekanne elektrilises sünap sis	179
LIHASKOE TALITLUS	181
Silelihased	181
Vöötlihased	183
Lihaskontraktsiooni molekulaarne mehhanism	185
Lihase üksik- ja tetaaniline kontraktsioon	187
MEELEELUNDITE TALITLUS	191
Nägemismeel	192
Silma refraktsioonianaaliad	195
Silma kaitseaparaat	197
Fotokeemilised protsessid võrkkestas	197
Ganglionirakud, nende retseptiivsed väljad ja visuaalse signaali edastamine	198
Värvuste nägemine	199
Nägemismeele tsentraalsed teed	200
Kuulmismeel	202
Tasakaalumeel	206
Haistmismeel	210
Haistmistaju teke	212
Maitsemismeel	213
Maitsemistaju teke	214
Puutemeel	214
Temperatuurimeel	218
Lihasmeel	219

SISESEKRETOORSETE e ENDOKRIINSETE	
NÄÄRMETE TALITLUS	223
Ajuripats e hüpofüüs	225
Hüpofüüsi eessagar e adenohüpofüüs	225
Mitteglantotroopsed hormoonid	226
Glandotroopsed hormoonid	226
Hüpofüüsi tagasagar e neurohüpofüüs	227
Kilpnääre	227
Kõrvalkilpnäärmed	228
Käbinääre e epifüüs	229
Harknääre e tüümus	230
Kõhunäärme Langerhansi saared	230
Neerupealised	231
Neerupealisekoor	231
Mineraalkortikoidid	232
Glükokortikoidid	232
Neerupealisesäsi	233
Sugunäärmed	235
Meessugunäärmed	235
Naissugunäärmed	236
KESKNÄRVISÜSTEEMI TALITLUS	
Erutuse juhtimine närvikeskustes	240
Pidurdusnähud närvikeskustes	242
Kesknärvisüsteemi talitluse eriosa	243
Seljaaju	243
Peaaju	248
Piklikaju	249
Tagaaju	249
Väikeaju	249

Keskaju	250
Vaheaju	251
Retikulaarformatsioon	251
Limiline süsteem	253
Ajupõhimiku tuumad e basaalganglionid	255
Suurajukoor	256
Elektroentsefalograafia	260
Vegetatiivse närvisüsteemi talitus	261
Organismi käitumisreaktsioonide kujunemine. Mälu	267
ANDMEID TEKSTIS MAINITUD TEADLASTE KOHTA	273
KASUTATUD JA SOOVITATAV KIRJANDUS	277

SISSEJUHATUS

Eluavaldused on äärmiselt keerukad ja mitmekesised. Olulisemate, juba ainuraksetel eristatavate **elu iseloomustavate tunnustena võib nimetada ainevahetust, liikumist, erutuvust ja paljunemist**. Neid funktsioone täidavad **ainuraksetel** ensüümsüsteemid ja molekulaarstruktuurid. **Lihtsamatel hulkraksetel** on juba erinevate ülesannetega, näiteks toitumise, liikumise ja paljunemisega seotud rakud spetsialiseerunud **kudedeks**.

Keerukamate hulkraksete organismis on rakkudevaheline spetsialiseerumine veelgi suurem, siin on erinevaid funktsioone täitvad rakukogumikud koondunud mitmetest kudedest koosnevateks **elunditeks**, mis moodustavad ühiseid ülesandeid täitvaid **elundsüsteeme**.

Terviklikus organismis töötavad elundsüsteemid kooskõlastatult **funktsionaalsete süsteemidena** ja teenivad ühiseid antud isendi ja liigi säilitamise huvisid. Näiteks kuuluvad **organismi hapnikuga varustavasse funktsionaalsesse süsteemi veri, hingamis-, ja vereringeelundid**. **Lihaste ja skeletisüsteem** moodustab organismis tugi- ja liikumisaparaadi. Väliskeskkonnast toiduga saadavate, eluks vajalike toitainete muutmine organismile vastuvõetavateks toimub **seedeelundites**.

Energia vabaneb kudedes toimuval **bioloogilisel oksüdatsioonil**. Ainevahetuses tekkinud jäägid eemaldatakse **erituselundite** – neerude, kopsude ja naha kaudu. Organismi võime reageerida välis- ja sisekeskkonnast pärinevatele ärritajatele on **ärrituvus**, kudedes tekkinud funktsionaalne muutus on **ärritus**. Ärrituvuse avaldumise vorm ja kestus oleneb koe liigist ja tema funktsionaalsest seisundist. Funktsionaalse seisundi muutus

närvikoel avaldub erutusena, lihasel kokkutõmbe e kontraktsioonina ja närmerakkudel nõre eritumisena. **Paljunemisfunktsioon** säilitab antud liigi püsivuse.

Kõikide elundsüsteemide omavaheline kooskõlastatud tegevus on võimalik tänu reguleerivatele süsteemidele (sisenõrenäärmed ja kesknärvisüsteem). Organismi kui terviku eksisteerimine on võimalik ainult siis, kui ta saab pidevalt informatsiooni väliskeskkonna muutuste kohta ja kohanemisel nendega säilitab optimaalsed tingimused rakkude elutegevuseks. Organismi sise- ja väliskeskkonnast pärinevatele mõjudele – **ärritajatele** e ärrititele reageerivad siseelundite ja **meesüsteemide** tundlikud **sensorid**, mis **võtavad vastu, töötlevad ja edastavad informatsiooni** sisenõrenäärmetele ja kesknärvisüsteemile. Nende nn reguleerivate süsteemide vahendusel kujunevad **sisekeskkonna püsivuse – homöostaasi** – säilitamisele ja elu alalhoidmisele suunatud käitumisreaktsioonid.

Organismi sisekeskkonna moodustab rakkude siseruum ja rakuväline vedelik, millest suurem osa asub rakkude ja kudede vahelises ruumis, ülejäänud osa esineb lümfi ja vereplasmana. Verekapillaaridest difundeeruvad rakkudevahelisse vedelikku ning sealt edasi rakkudesse toitained ja hapnik; koevedelike kaudu jõuavad ainevahetuses tekkinud jääkained rakkudest verre ja verega kantakse need erituselunditesse, kus nad organismist eemaldatakse. Täpsete regulatsioonimehhanismidega hoitakse organismi sisekeskkonda nii keemiliselt koostiselt kui füüsikaliste omaduste poolest suhteliselt stabiilsena. XIX sajandi keskpaigas võttis Claude Bernard kasutusele **organismi sisekeskkonna** mõiste, rõhutades eriti selle suhtelise püsivuse vajalikkust normaalseks elutegevuseks. Möödunud sajandi kahekümnendate aastate lõpus

iseloomustas Walter B. Cannon organismi sisekeskkonna suhtelist püsivust terminiga **homöostaas**. Ta tõstis eriti esile rakkude elutegevuse sõltuvust **koevedelike osmootsest rõhust ja vesinikioonide kontsentratsioonist** ning **kehatemperatuurist**. Nende suuruste suhtelise püsivuse hoidmine ümbritseva ruumi (väliskeskkonna) muutlikes tingimustes toimub organismis tänu nende ja paljude teiste füsioloogiliste näitajate täpsele regulatsioonile.

Inimese kohastumist ümbritseva ruumi tingimustega iseloomustab veel ka see, et bioloogilistele faktoritele lisanduvad sotsiaalsed, ainult inimühiskonnale omased tegurid. Inimene saab meid ümbritsevast keskkonnast vahetute ärritajate kõrval mõjustusi ka kuulnud ja loetud sõna abil. Inimene, nagu teisedki elusorganismid, on teda ümbritsevast keskkonnast lahutamatu, sellepärast tuleb ka tema eluavaldusi vaadelda organismi ja keskkonna vaheliste kahepoolsete seoste koosmõju keerukais avaldusis. Selleks, et neid seoseid mõista ja suunata, peab teadma inimkeha ehitust ja tema funktsioone.